

19-mavzu. Talaba psixologiyasining muhim qirralari

1. Pedagogik faoliyat egasiga xos xususiyatlar.
2. Pedagogik nazokatning psixologik asoslari
3. Pedagogning kasbiy shaxsiy sifat-kari.

Pedagogik psixologiya alohida predmet sifatida XIX asrning boshlarida vujudga kelgan bwlshiga qaramay, uning mustaqil fan sifatida rivojlanishi va karar topish yuli ancha murakkab kehgandir.

Wtmishda ajdodlarimiz insonning psixologik qonuniyatlarini, muayyan ilmiy ywnalishda wranmagan bwl-salar-da, biroq allomalarning qwlyozmalarida mazkur holatlarning namoyon bwlshi, inson kamoloti borasidagi qimmatli fikrlari hozirgacha yuksak ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy pedagogika masalalarini va ular bilan bog`liq bwlgan psixologik, fiziologik muammolarni ijobiy xal etishda insonni har tomonlama yaxlit va wzaro wzviy bog`liq bwlgan qismlardan iborat, deb aytadi. Forobiy mavjudotni bilishda ilm–fanning rolini hal etuvchi omil deb biladi, uningcha inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug`ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma`naviyligi, ruhi, intellektual va ahloqiy hislatlari, harakteri, dini, urf-odat-lari, ma`lumoti tashki muhit, boshqa insonlar va shu kabilar bilan muloqotda vujudga keladi, inson wz faoliyati yordamida ularni egallaydi, ularga erishadi. Uning aqli, fikri, ruhiy yuksalishning eng etuk maxsuli bwladi, deb ta`kidlaydi.

Wqituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari masalasida Abu Nasr Forobiy: “Wqituvchi aql-farosatga, chiroyli nutqga ega bwlshi va wquvchilarga aytmoqchi bwlgan fikrlarini twla va aniq ifodalay olishni bilmog`i zarur”, “Wqituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga wxshaydi, shu sababli wqituvchi eshitgan va kwrganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroyli nutqga ega bwlshi, wquvchilarga aytmoqchi bwlgan fikrlarini twla va aniq ifodalab berishni bilmog`i lozim. Shu bilan birga wz or-nomusini qadrlashi, adolatli bwlshi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bwladi va baxt chwqqisiga erishadi”, deb ta`kidlaydi.

Abu Rayxon Beruniy ta`lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqei, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma`noda insonparvarlik va insonshunoslik zamirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uygunlik tamoyillarini mutafakkirning barcha asarlarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir qismi deb ta`kidlaydi.

Beruniy ta`lim jarayonining mohiyatiga chuqur kirib borib, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosida qurilgan wqitish samarali bwlshini uktiradi. Beruniy pedagogik ijodida inson va uning baxt–saodati, ta`lim–tarbiyasi, kamoloti bosh masala bwlgan.

Wрта asrda yashab, ijod etgan donishmand, tabobat ilmining doxiysi Abu Ali ibn Sino inson ruhiyati, tana va kalbning birligi, inson organizmining tuzilishi, undagi nerv faoliyati va ularning tarmoklanishi, holatlari haqidagi qimmatli ma`lumotlari hozirga qadar tibbiyotning muhim negizini tashkil etadi. Abu Ali ibn Sinoning fikricha: “...Wqituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgwy va bolani tarbiyalash metodlarini, ahloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bwlmog`i lozim.

Wqituvchi wquvchining butun ichki va tashki dunyosini wrganib, uning aql qatlamlariga kira olmog`i lozim”.

Yusuf Xos Xojib ijodining bosh masalalaridan biri - komil insonni tarbiyalashdir. U wz asarlarida eng komil, jamiyatning wsha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday tasavvur qilgan bwlsa, shu asosda u wz tamoyillarini izchil bayon etadi. «Qutadgu bilig» («Saodatga ywlllovchi bilim») asari ta`lim va tarbiya, ma`naviy kamolotning ywl-ywriqlarini, usullarini, chora-tadbirlarini wzida mujassamlashtirgan, ahloq va odobga doir ma`naviy manbadir.

Abduraxmon Jomiyning «Bahoriston», «Xirandnomai Iskandari», «Tuhfat-ul-axror» va boshqa asarlarida ilm-ma`rifat, ta`lim-tarbiya, kasb-xunar wrganish, inson ijobiy fazilatlari haqidagi fikrlari ifodalangan.

Ta`lim va tarbiya jarayonida tarbiyachi va wqituvchi shaxsi eng muhim omil bwlganligi tufayli Nasriddin Tusiy “Wqituvchilarni tarbiyalash twg`risida” degan asarida shunday ifodalaydi: “Wqituvchi munozaralarni olib borishni, rad etib bwlmaydigan darajada isbot qilishni bilishi, wz fikrlarining twg`riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bwlishi lozim... Wqituvchi nutqi hech qachon va hech qaerda zaharxandali, qwpol yoki qattiq bwlishi mumkin emas. Dars paytida wqituvchi wzini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...”.

Alisher Navoiyning «Xazoyin-ul-maoniy», «Maxbub-ul-qulub» va boshqa shu singari asarlarida etuk, barkamol insonning ahloqi, ma`naviyati, wzgalarga munosabati, iste`dodi va qobiliyati twg`risida qimmatli mulohaza lar yuritilgan. Ana shu psixologik mezonlar ijtimoiy adolatning karor topishi uchun muhim ahamiyatga ega ekani ta`kidlangan. Shu bilan birga wqituvchi mexnatini xolisona baxolab: “Agar shogird podsholikka erishsa ham, unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi”, deydi, bu orqali ta`lim va tarbiya jarayonidagi wqituvchi shaxsining markaziy shaxs sifatida kwradi. Shuningdek, Navoiy asarlarida yosh avlodni barkamol inson sifatida shakllanishida ota-onaning roli, ayollarning iffatliligi, kishilarning kamtarligi haqidagi fikr-mulohaza lari alohida wrin egallaydi.

Navoiy «Hamsa»sining har bir dostonida bukilmas iroda, qat`iyatlilik, itoat, insonparvarlik tuyg`ulari, ijodiy hayolot, insonning murakkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan. Shuningdek, bu borada Mahmud Qoshg`ariy, Ulug`bek, Naqshbandiy, Ogahiy singari buyuk Sharq mutafakkirlarining yoshlar tarbiyasiga, wqituvchi, tarbiyachining jamiyatdagi wrni, ahloq-odob, fe`l-atvor, oilaviy xayot, shaxslararo munosabatlarga doir qarashlari ularning asarlarida ravon va ixcham bayon etilganligini ta`kidlash mumkin.

Pedagog shaxsi haqidagi Sharq mutafakkirlari qarashlari

Wqituvchilik - inson jamiyati tarixi boshlanganidan to hozirgi kungacha hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e`tiborga loyiq, e`zozlab kelingan kasbdir.

“... Wqituvchi - deydi Al - Farobiy, - aql-farosatga, chiroylik nutqga ega bwlishi va wquvchilarga aytmoqchi bwlgan fikrlarni twla va aniq ifodalay olishni bilmioqi zarur”. U wz fikrini davom ettirib: “Wqituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga wxshaydi, shu sababli wqituvchi eshitgan va

kwrganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroylik nutqga ega bwlishi, wquvchilarga aytmoqchi bwlgan fikrlarni twla va aniq ifodalab berishni bilmogi lozim. Shu bilan birga wz or-nomusini qadrlashi, adolatli bwlishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bwladi va baxt chwqqisiga erishadi”, deb ta`kidlagandi.

Abu Ali ibn - Sinoning fikricha: “Wqituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgwy va bolani tarbiyalash metodlarini, ahloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bwlmoi lozim. Wqituvchi wquvchining butun ichki va tashqi dunyosini wrganib, uning aql qatlamlariga kira olmog`i lozim”.

Nasriddin Tusiy wzining “Wqituvchilarni tarbiyalash twg`risida” degan asarida shunday deydi: “Wqituvchi munozaralarni olib borishni, rad etib bwlmaydigan darajada isbot qilishni bilishi, wz fikrlarining twg`riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bwlishi lozim... Wqituvchi nutqi hech qachon va hech qaerda zaharxandali, qwpol yoki qattiq bwlishi mumkin emas. Dars paytida wquvchi wzini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...”

Maxmud Koshgariy “...Men a`zolar kasalligini davolashdan oldin odamlarning ruhiyatini davolashni zarur deb topdim. Bunga men wqituvchilik ywli bilan erishaman, bunga mening ishonchim komil. Chunki, a`zolar kasalligi bilan yuzlarcha, minglarcha odamlar halok bwl-salar, nodonlik, bilimsizlik tufayli wn ming va yuz minglarcha odamlar xalok bwladilar...”

Ulug` shoirimiz Alisher Navoiy ham wqituvchi mehnatini xolisona baholab: “Agar shogird podsholikka erishsa ham, unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi”, “Haq ywvida kim senga bir harf wr-gatmish ranj ila, aylamoq oson emas xaq-qin ado ming ganj ila” kabi satrlar bitganlar.

Hozirgi zamon ilm-fan taraqqiyotini buyuk allomalar yaratgan kwplab qimmatli asarlarisiz tasavvur qilib bwlmaydi. Bu nodir asarlar bir necha asrlar ilgari yaratilgan bwl-sada wz qimmatini ywqotgan emas.

Pedagog shaxsiga psixologik talablar va unga oid zarur hislatlar.

Wqituvchining wrni va uning vazifalari, wsib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e`tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi aniqlanadi. Mamlakatimizda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni hayotga tatbik etish jarayonida wqituvchining yosh avlodga ta`lim va tarbiya berishida jamiyat oldida javobgarligi yanada ortib boraveradi.

Hozirgi sharoitda jamiyatning wquv maskani oldiga kuyayotgan talablari kun sayin ortib bormokda va bu talablarni amalda twg`ri xal qilish vazifasi wqituvchiga bog`liqdir.

Zamonaviy wquv maskani wqituvchisi qator vazifalarni bajaradi. Wqituvchi – sinfdagi wquv jarayoni tashkilotchisidir. Wqituvchi wquvchilar uchun dars paytida, kushimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari xollarda ham kerakli maslaxatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Kwpchilik wqituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bwl-lib hisoblanadilar.

Zamonaviy wqituvchi ijtimoiy psixolog bwlmasligi mumkin emas. Shuning uchun ham wquvchilar wrtasidagi wzaro munosabatlarni ywlg'a sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Wqituvchi wquv maskanining pedagog jamoa a`zosi sifatida wquv maskani hayoti faoliyatini uyushtirishda bevosita ishtirok etib, turli fan wqituvchilari va sinf rahbarlarining metodik birlashmalarida ishlaydi, topshiriqlarni bajaradi. Har bir wqituvchi wquvchilarning ota-onalari va jamoatchilik oldida ma`ruzalar wqib, suxbatlar olib borar ekan, demak, u pedagogik bilimlar targ`ibotchisi hamdir. Vazifalarning shu qadar kwpligi uchun ham jamiyatning wqituvchilar oldiga qwyadigan talablari tushunarlidir.

Ma`lumki, pedagogik faoliyat – kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir.

Jamiyat tomonidan qwyiladigan talablardan eng muhimi wqituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog`liq hislatlariga qaratilgan.

Wqituvchining eng muhim hislatlari quyidagilardan iborat:

- wqituvchining wz Vataniga sodiqligi, bolalarni sevish, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash istagi, wz yurti, ona tili, wz xalqining tarixi va uning madaniyatini sevishi, davlatining mustaqilligi g`oyasida yashashidan iboratdir;

- ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishi;

- olijanobligi, aqli, farosati, ma`naviy pokligi, ma`naviyat va ma`rifat bwyicha yuksak maqsadlarni bolalarga singdirib borishi;

- wzini qwlg'a ola bilishi, sabr-toqatli, bardam, matonatlilikidir.

Jamiyatning wqituvchi oldiga qwyadigan asosiy talablari quyidagilardir:

- shaxsni ma`naviy va ma`rifiy tomonidan tarbiyalashning, milliy uygonish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini bilishi, bolalarni mustaqillik g`oyalariga sodiklik ruhida tarbiyalashi, wz Vatani tabiatga va oilasiga bwlgan muhabbati;

- keng bilimga ega bwlishi, turli bilimlardan xabardor bwlishi;

- yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi hamda wquv maskani gigenasidan chuqur bilimlarga ega bwlishi;

- wz dars beradigan fan bwyicha mustahkam bilimga ega bwlub, wz kasbi, sohasi bwyicha jaxon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bwlishi;

- ta`lim va tarbiya metodikasini egallashi;

- wz ishiga ijodiy yondashishi;

- bolalarni bilishi, ularning ichki dunyosini tushuna olishi;

- pedagogik texnika (mantiq, nutq, ta`limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bwlishi;

- wz bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir wqituvchi ana shu talablarga twla javob bera oladigan bwlishiga intilishi shart.

Wqituvchi jamiyat tomonidan qwyilgan talablar bilan bir qatorda wz faoliyatida tevarak-atrofidagi kishilar, wquv maskani ma`muriyati, hamkasblari, wquvchilar va ularning ota-onalari undan nimalarni kutishini ham esdan chiqarmasligi lozim.

Wqituvchining wz ishidan nimanidir kutayotganligining wzioq muhim ahamiyatga egadir, mana shu tarika kutishlar, garchand jamiyat tomonidan wqituvchiga qwyiladigan talablarga kelsada, wziga xos xususiyatlarga ega bwladi. Lekin bu talablar hamma vaqt ham bir-biriga mos kelmasligi mumkin. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning kwrstishicha xalq ta`limi bwlamlari va wquv maskani direktorlari wqituvchining ayrim hislatlari naqadar muhimligini har xil baholaydilar. Jumladan, xalq ta`limi bwlamlarining mudirlari wqituvchidan birinchi navbatda wz fanini yaxshi bilishini va dars berish metodikasini mukammal wzlashtirishini talab qilsalar, wquv maskani direktorlari wqituvchiga qwyiladigan bunday talablarni uchinchi wringa qwyadilar. Shu bilan birga xalq ta`limi bwlamlarining mudirlari wqituvchilarning wquvchilar va ota-onalar, wquv maskanlar jamoasi bilan qanday muloqotda bwlshini bilishini naqadar ahamiyatga ega ekanligiga unchalik e`tibor bermaydilar, wquv maskani rahbarlari esa bunday hislatlarni wqituvchi shaxsiga qwyiladigan talablar ichida birinchi wringa qwyadilar.

Ota-onalar wqituvchidan uning ish staji va yoshi qanday bwlshidan qat`iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va wqitish mahoratini kutadilar. Wquvchilar esa wqituvchilarni uch xil xislatlari bwyicha xarakterlab beradilar. Jumladan, birinchidan, wqituvchining odamgarchiligi, adolatligi, sof vijdonligi, bolalarni yaxshi kwrish hislatlari; ikkinchidan, wqituvchining sezgirligi, talabchanligi bilan bog`liq tashqi hislatlari va xulq-atvoriga karab; uchinchidan, wqituvchining wz fanini bilishi, uni tushuntira bilishi kabi ta`lim jarayoni bilan bog`liq hislatlariga qarab xarakterlab beradilar.

Shuni ta`kidlab wtish kerakki, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qwyiladigan talablar bilan birga, wqituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qwyiladigan ijtimoiy talablar ham wsib bormokda.

Wqituvchiga jamiyat tomonidan qwyiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning shu tarika talablarga javob berishga sub`ektiv tayyorligi muayyan wqituvchining pedagogik faoliyatiga naqadar tayyorligidan dalolat beradi.

Shunisi muhimki, zamonaviy wqituvchi uchun zarur bwlgan shaxsiy hislatlarni batafsil kwrib chiqish kerak. Bu qanday hislatlar ekan?

Kwpchilik psixologlar, shu bilan birga Wzbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy wqituvchilar uchun eng zarur hislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rossiya psixologlaridan N.V.Kuz`mina, V.Slastenin, F.N.Gonobolin, Wzbekistonlik psixologlardan R.Z.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, S.Jalilova, A.Jabborov, M.Qoplonova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar wqituvchilik kasbini atroflicha wrganib, ancha batafsil kwrstib berish imkoniyatini yaratadi. Bunda gap wqituvchilik kasbining professiogramma (ma`lum tizimga keltirilgan, mehnat psixologik tomonidan wrganishga va undan kelgusi amaliy faoliyatda foydalanishga qaratilgan qisqa va har tomonlama batafsil kwrstib berilgan xujjatga - professiogramma deyiladi). Professiogramma psixologik nuqtai nazardan ishlab chiqarish faoliyati xarakteristikasi (aniq birorta kasb bwyicha kelgusi amaliy

ishlar uchun zarur bo'lgan mazmundagi barcha tomonlarini wz ichiga olishi kerak) ustida boradi.

Wqituvchi professiogrammasi muayyan fan tomonidan wqituvchiga qwyiladigan maxsus talablarni wz ichiga qamrab olishi lozim. Bwlajak wqituvchi u yoki bu xildagi fan tomonidan qanday talablar qwyilishini bilish va shu asosida wquv-tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun pedagogika oliy wquv yurtlarida muayyan mutaxassislik bwyicha wqituvchi professiogrammasi ishlab chiqilishi zarurdir.

Psixologik tadqiqot ishlarini olib borgan M.Abdullajonova, E.Gladkova, A.Mashkurov, T.Hamroqulov, E.Xidirov va boshqalarning ilmiy izlanishlari wzbek tili va adabiyoti, wzbek maktablarida rus tili va adabiyoti, matematika, jismoniy tarbiya wqituvchilari va maktabgacha tarbiya muassasalarining tarbiyachilari kabi qator mutaxassisliklar bwyicha wqituvchi professiogrammasining taxminiy modelini (namunasini) aniqlab olish imkoniyatini berdi.

Pedagogik professiogramma

Har bir mutaxassislik bwyicha wqituvchining ixtisoslashgan xarakteristikasini nazarda tutgan professiogrammasi tuziladi. Jumladan, wquv maskanining wqituvchi-murabbiysi professiogrammasini misol qilib keltiramiz. Professiogrammada muhim hislatlaridan borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan xolda wqituvchining quyidagi hislatlari kwrsatib berishi lozim.

1) Wqituvchining shaxsiy hislatlari:

- bolalarni yaxshi kwrish, ularni sevish;
- amaliy-psixologik aql-farosatlilik;
- mehnatsevarlik;
- jamoat ishlarida faollik;
- mehribonlik;
- kamtarlik;
- odamiylik, dilkashlik;
- uddaburonlik, mustahkam xarakterga ega bwlish;
- wz bilimini oshirishga intilish.

2) Kasbiga xos bilimi:

- ta`lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi;

- psixologiya asoslari, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi;

- etnopsixologik bilimlarni egallash;

- hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi;

- hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallanganligi;

- wquv maskani yoshida bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi;

- wz fanini wqitish metodikasini bilishi;

- wquvchilarga tarbiyaviy ta`sir etishning samaradorligini bilishi;

- ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3) Wz kasbiga xos hislatlari:

- milliy qayta kwrish mafkurasini bilan mustaqil davlat mafkurasini tushunishi;
- zamonaviy wquv maskanida olib boriladigan wquv-tarbiya jarayonida umuminsoniy boyliklar, milliy an`analar va urf-odatlarining ahamiyatini tushunishi;
- wqituvchining kuzatuvchanligi;
- wz diqqat-e`tiborini taksimlay olishi;
- pedagogik fantaziya (hayol)ning rivojlanishi;
- wziga tanqidiy munosabatda bwlishi;
- wzini qwlga ola bilishi, wzini tuta olishi;
- pedagogik takt;
- nutqning emotsional ifodalanishi.

4) Shaxsiy – pedagogik uddaburonligi:

- dars mashg`ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi;
- wquvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi;
- ta`lim va tarbiya jarayonida wquvchilar ongining taraqqiy etib borishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi;
- pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishni bilishi;

- bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda wz faoliyatini rejalashtirishni bilishi;

- wquv maqsadlarini rejalashtira olishi;

- wzining ta`lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5) Tashqilotchilik malakalari:

- bolalar jamoasini uyushtira bilishi;
- turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi;
- bolalarni biror narsaga qiziqtirib, ularni faollashtira olishi;
- amaliy masalalarni xal etishda wzining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qwllay olishi.

6) Kommunikativ malakalari:

- bolalarni wziga jalb etishni bilishi;
- bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi;
- bolalarning jamoalararo va jamoa ichida wzaro munosabatlarni tartibga solishni bilishi;
- bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa boglashni bilishi.

7) Gnostik malakalari:

- bolalarning asab-psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi;
- wzining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil kila olishi;
- boshqa wqituvchilarning tajribalarini wrganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) twg`ri xulosa chiqara olishi;
- psixologik va pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi;
- wquvchilarni twg`ri tushunib, ularning xulq-atvor sabablarini tushuntirishni bilishi.

8) Ijodiy hislatlari:

- pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi;
- wquvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshirish qobiliyati;
- wzini wquvchi wrniga kuyib, bwlib wtgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi;
- avvallgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati;
- wzining wquvchiga pedagogik ta`siri natijalarini oldindan kwra bilishga intilishi.

Shunday qilib, kwrsatib wtilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi;

- shaxsning jamoatchilik va kasbiy ywnalishi;
- pedagogik mahorat va qobiliyati;
- xarakterining psixologik xususiyatlari;
- bilish faoliyati;
- wqituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darajasidagi umumiy taraqqiyoti.

Professiogramma yoshlarga wzlarining kelgusida wqituvchilik kasbini twg`ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi.

Professiogrammani kasbga xos ravishda wqitishni tashkil qilishda ta`limning samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va kwnikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyat va shaxsiy hislatlariga bog`liq ekanligini albatta kwrsatish zarurdir.

Mana shu professiogrammaga asosan bwlajak mutaxassis – wqituvchilarning sifat jihatidan wz kasbga naqadar tayyorligi haqida bir fikrga kelishimiz mumkin.

Tayyorlangan wqituvchi shaxsining yuqoridagi ana shu talablarga mos kelish yoki kelmasligi oliy pedagogika wquv maskanilarining qanday wqituvchi tayyorgarligini kwrsatib beradi.

Pedagogik kasb, ma`lumki, har kimning ham qwolidan kelavermaydi. Pedagogik faoliyatdan yutuqlarga faqat shu kasbga qiziqkan, shu faoliyat bilan shug`ullanishga moyil, oqibat natijada esa pedagogik qobiliyatga ega bwlgan kishilargina erisha oladi.

Pedagogik qobiliyatlar

Qobiliyat – bu kishining biror faoliyatga yaroqliligi va shu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishidir.

Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri bwlib, kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug`ullana olishini aniqlab beradi. Pedagogik qobiliyatning tuzilishi qanday? Quyida bu masalani kwrib chiqamiz.

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar, pedagogik qobiliyatlar murakkab va kwp qirrali psixologik bilimlardan iboratligini kwrsatib berdi. Ana shu tadqiqot ma`lumotlaridan foydalanib, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida muhim wrin egallaydigan qator komponentlarni (tarkibiy qismlar) ajratib kwrsatish mumkin:

1. Didaktik qobiliyatlar – bu wquvchilarga wquv materiallarni aniq va ravshan tushuntirib, oson qilib etkazib berish, wquvchilarda fanga qiziqish uygʻotib, ularda mustaqil faol fikrlashni uygʻota oladigan qobiliyatlardir.

Didaktik qobiliyatlarga ega bwlgan wqituvchi zarurat tugʻilganda qiyin wquv materialini osonroq, murakkabrogʻini soddaroq, tushunishi qiyin bwlganini tushunarliroq qilib wquvchilarga moslashtirib bera oladi. Wqituvchining mana shu hislatlarini bilib olgan wquvchilar odatda: «Wqituvchining eng muhim tomoni ham uning hamma narsani aniq, ravshan va tushunarli qilib berishida-da. Bunday wqituvchining qwlida mazza qilib wqiging keladi»; «Unisi esa hech narsaga yaramaydigan wqituvchi, hech ham aniq tushuntirib bera olmas edi»; «Wquv materialini oldida tirik odamlar emas, balki qandaydir mexanizmlar bordek, zerikarli va noaniq – mujmal qilib tushuntiradi. Biz bunday wqituvchilarni yoqtirmaymiz» – deydilar.

Hozirgi tushunchamizdagi kasbiy mahorat, shunchaki bilimlarni osonroq, hammabop va tushunarli qilib wquvchilar ongiga etkazib berish qobiliyatinigina emas, balki, shu bilan birga wquvchilarning mustaqil ishlarini, ularning bilish faolligini okilona va moxirlik bilan boshqarib, ularni kerakli tomonga ywnaltirib turishdan iborat qobiliyatni ham wz ichiga oladi.

Mana shu qobiliyatlar asosida wquvchilar psixologiyasiga xos doimiy ustanovka (ywnaltirish) yotadi. Qobiliyatli pedagog wquvchilarning tayyorlik darajasini, ularning taraqqiyot darajasini hisobga olgan xolda bolalarning nimani bilishi va nimani bilmasligini, nimalarni allaqachon esdan chiqarganliklarini tasavvur kila oladi.

Kwpcilik wqituvchilarga, ayniqsa xafsalasiz wqituvchilarga, wquv materiali oddiygina va hech qanday alohida tushuntirish hamda izoh berishni talab qilmaydigandek tuyuladi.

Bunday wqituvchilar wquvchilarni emas, balki birinchi galda wzlarini nazarda tutib ish olib boradilar. Shuning uchun ham wquv materialini wziga qarab tanlaydilar. Qobiliyatli, tajribali wqituvchilar esa wzlarini wquvchi wrniga qwyib, kattalar uchun aniq, ravshan va tushunarli bwlgan material wquvchilar uchun noaniq va tushunarsiz bwlishi mumkin degan nuqtai nazarda bwladilar. Shuning uchun ham bunday wqituvchilar materialning xarakteri va uni bayon etish usullarini alohida wylab kwrib rejalashtiradilar. Materialni bayon etish jarayonida qobiliyatli wqituvchi uchun wquvchilarning qanday tushunayotganliklari va zarur bwlganda dars bayonotiga alohida eʻtibor berishga intilayotganliklari kabi qator belgilariga qarab twgʻri tasavvur qilib, xulosa chiqara oladi.

Ana shunday pedagogik qobiliyatni aniqlash uchun psixolog N.Gonobolin juda qulay test tavsiya etadi. Bu testga kura bilish xarakteridagi matnda wqituvchining fikri ayrim sinf wquvchilari uchun qiyin deb hisoblangan qismlarni alohida kwrsatib, nima uchun bu qismlarning qiyinligini tushuntirib berish, shundan swng esa matnni wquvchilarga engil va ularning wzlashtirishlari uchun qulay qilib tuzish tavsiya etiladi.

Qobiliyatli wqituvchi shu bilan bir qatorda materialni wzlashtirish, wquvchilarga bir oz nafas olib, wzlariga kelib olishlari va wz diqqat-eʻtiborlarini bir joyga kuyib, ayrim kuzgalishlarni «sundirib», boshqalarni esa jadallashtirib,

ularning boshqashganligini, sustligini va loqaydligini engishlari uchun zamin tayyorlash zarurligini ham nazarda tutadi. Bunday wqituvchi zarur sharoit yaratilmaguncha darsni boshlamaydi. Xaddan tashqari shiddat bilan boshlangan dars wquvchilarda himoya qiluvchi tormozlanishning vujudga keltirib, miya faoliyati tormozlanadi va wqituvchining swzlari etarlicha idrok qilinmaydi.

2. Akademik qobiliyatlar – matematika, fizika, biologiya, ona tili, adabiyot, tarix va boshqa shu kabi fanlar sohasiga xos qobiliyatlardir.

Qobiliyatli wqituvchi wz fanini faqat xajmidagina emas, balki atroflicha, keng, chuqur bilib, bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzata borib, wquv materialini mutlako erkin egallab, unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bwlsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

Kwpcilik tajribali pedagoglarning aytishlaricha, wqituvchi wz fani bwyicha bunday yuksak bilim saviyasiga erishish, boshqalarni qoyil qilib hayratda qoldirish, wquvchilarda katta qiziqish uyg`ota olish uchun u yuksak madaniyatli, har tomonlama mazmunli, keng eruditsiyali (bilimdon) odam bwlmog`i lozim.

Bunday wqituvchilar haqida wquvchilar: «Mahmud aka xuddi professorning wzginasi-ya. Biz uning bilmagan birorta sohasi bormikin deb tez-tez wylab turamiz. Darslarga u butun vujudi bilan kirishib ketadi» deydilar. Ba`zan wquvchilar wz wqituvchisi haqida «Baqir-chaqir qiladi-yu, ammo zarracha bilimi ywq» deb butunlay teskarisini aytsalar, juda alam qiladi.

3. Pertseptiv qobiliyatlar – bu wquvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, wquvchi shaxsining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog`liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir.

Qobiliyatli wqituvchi bolalarning har qanday mayda-chuyda hatti - harakatlarida, yorqin ifodalanadigan ayrim tashqi holatlarida hamda ularning ichki dunyosida yuzaga keladigan wzgarishlarni sezdirmasdan bilib oladi. Ana shunday xollarda wquvchilar: «Muhabbat opa kimningdir kayfiyatida wzgarishlar bwlsa yoki kimdir darsga tayyorlamasdan kelgan bwlsa kwziga qaraboq bilib oladi», «Bizning wqituvchimiz hech qayoqqa qaramasa ham, hamma narsani kwrib turadi» deydilar.

4. Nutq qobiliyati – kishining wz tuyg`u-hislarini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir. Bu wqituvchidan wquvchilarga wzatiladigan axborot, asosan, ikkinchi signal tizimi – nutq orqali beriladi. Bunda mazmun jihatidan uning ichki va tashqi xususiyatlari nazarda tutiladi. («Biz uchun adabiyot wqituvchimiz – Nazira opaning darsini eshitishdan katta lazzat ywq. Nazira opamlar shu qadar yaxshi va chiroylik qilib gapiradilarki, xatto tanaffusga chalinadigan kwng`iroq ham halaqit beradi»).

Darsda qobiliyatli wqituvchining nutqi hamma vaqt wquvchilarga qaratilgan bwladi. Wqituvchi yangi materialni tushuntiradimi, wquvchilar javobini sharxlab beradimi, wquvchilar javobini, ularning hatti-harakatlari yoki xulq-atvorini ma`qullaydimi yoki tanbex beradimi, xullas nima qilishidan qat`iy nazar, nutqi hamma vaqt wzining ishonchliligi, jozibadorligi kabi ichki quvvat bilan alohida ajralib turishi lozim. Wqituvchi nutqi, uning talaffuzi aniq, ravshan, oddiy va

wquvchilar uchun tushunarli bwlishi kerak. Beriladigan axborotlar shunday tuzilishi kerakki, bunda wquvchilarning fikru-zikri va diqqat-e'tiborini yuqori darajada faollashtiradigan bwlsin. Buning uchun esa wqituvchi wrtaga savol tashlab, asta sekinlik bilan wquvchilarni twg`ri javobga olib keladi, wquvchilarning diqqat-e'tiborini faollashtiruvchi («Bunda ayniqsa ziyrak bwling!», «Wylab, yana wylab kwring!») swz va iboralarni wz me`yorida ishlatadi.

Wqituvchi uzun jummalarni, murakkab og`zaki izohlarni, qiyin atamalarni va zarurati bwlmasa, turli ta`riflarni ishlatmasligi lozim. Shu bilan birga wqituvchi shuni ham hisobga olishi kerakki, wqituvchining lunda-lunda bwlib chiqqan qisqa nutqi kwp xollarda wquvchilarga tushunarsiz bwlib qolar ekan. Wqituvchining wz wrnida ishlatiladigan xazil aralash va xayrixoxlik bildiruvchi arzimagan kinoyali nutqi wquvchilarni juda jonlantirib, wquvchilar tomonidan wta yaxshi qabul qilinarkan.

Qobiliyatli wqituvchining nutqi jonli, obrazli, aniq-ravshan, intonatsiyali va ifodali, emotsiyaga boy, dona-dona bwlib, bunda stilistik va grammatik xatolar mutlaqo bwlmasligi lozim. Bir xil ohangdagi ezma nutq wquvchilarni juda tez toliqtirib, ularni zeriktiradi va bexafsala qilib qwyadi. Bu bilan birga bunday nutq I.P.Pavlovning fiziologik ta`limotiga kwra, doimiy ta`sir etuvchan kwzg`ovchiga aylanib, bosh miya katta yarim sharlari pwstida tormozlanish jarayonini yuzaga keltirib, wquvchini ezma va uyquchan qilib qwyadi. Nutq tezligi kwp jihatdan wqituvchining individual psixologik xususiyatiga bog`liq. Ayrim wqituvchilar tez gapirsalar, boshqalari sekin gapiradilar. Ammo wqituvchi wquvchilarning bilimlarini egallab olishlari uchun eng qulay tezlikdagi nutq – wrtacha jonli nutq ekanligini esdan chiqarmasligi lozim.

Shoshqaloq nutq bilim wzlashtirishga halaqit berib, bolalarni tez toliqtiradi va muhofaza qiluvchi tormozlanishni yuzaga keltiradi. Wta sekin nutq lanjlik va zerikishga olib keladi. Nutqning balandligi – qattiq gapirish ham xuddi shu singari xollarga olib keladi. Haddan tashqari qattiq, keskin, baqirib gapirish wquvchilarning asabiga tegib, ularni tez toliqtirib, muhofaza qiluvchi tormozlanishini yuzaga keltiradi. Mana shu erda sharq mutafakkirlaridan Nasriddin Tusiyning «...wqituvchi nutqi hech qachon va hech qaerda zaharxandali, qwpol yoki qattiq bwlishi mumkin emas. Dars paytida wqituvchining wzini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...» degan nasixatini keltirishimiz juda wrinli bwlardi. Wqituvchining bwsh, past ovozi yomon eshitiladi. Nutqi, imo-ishoralar, turli keskin harakatlar wquvchilarni jonlantiradi. Bu tariqa imo-ishoralar va harakatlar tajribali wqituvchilarda wz me`yorida ishlatiladi. Lekin bir xildagi tinimsiz harakatlarning haddan tashqari kwp bwlishi kishining asabiga tegadi.

5. Tashkilotchilik qobiliyati – bu birinchidan, wquvchilar jamoasini uyushtira bilish, bunda jamoani jipslashtira olish va ikkinchidan, wzining shaxsiy ishini twg`ri tashkil qila olish qobiliyatidir. Wquvchilar wz wqituvchilari haqida turlicha fikrda bwladilar. Jumladan, ayrim wquvchilar: «...Biz Azim akani juda yaxshi kuramiz. Ular sinfimizda bir vaqtning ichida, juda tezlik bilan ishchanlik kayfiyatini uyushtirib, barchamizning wzining puxtaligi, ozodaligi, epchilligi va tadbirkorligi bilan xayratda qoldiradilar» desalar, ayrim wquvchilar: «Sobir akamlar bizning ixlosimizni qaytarib, xafsalamizni bir pul qiladilar. Ular kwp

ishga urinadilar-u, ammo birortasini ham oxiriga etkazmaydi...» deyдилar. Ba`zan ayrim wquvchilarning wz wqituvchisi haqida: «...Nodira opamlar biz bilan xuddi ona tovukdek ovora bwladilar. Agar biz shuxlik kila boshlasak, ular wzlarini kwrmaslikka, paykamaslikka solardilar. Ajoyib ayol edi-yu, ammo uning darsida hech kim hech narsa qilmas edi-da...» degan fikrlarni ham eshitish mumkin.

Wqituvchining wz ishini tashkil kila bilishi deganda, uning wz ishini twg`ri rejalashtirib, uni nazorat kila olishi nazarda tutiladi. Tajribali wqituvchilarda vaqtga nisbatan wziga xos sezuvchanlik – ishni vaqt bwyicha twg`ri taksimlab, muljallangan vaqtdan twg`ri foydalana olish kwnikmasi paydo bwladi. Dars davomida, albatta, kwp xollarda vaqtni bexuda ywqotish ham mumkin. Lekin bu ywqolgan dars rejasini tuzatish zaruriyati tuzilgan xollarda bwlishi mumkin. Tajribali wqituvchilar vaqtni seza bilishni wrganish uchun dars rejasini yoki matnda vaqtni nazorat qilish uchun belgilar olib borishni tavsiya etadilar. Jumladan: darsning 10, 20, 30 va boshqa dakikalari davomida mabodo kuzda tutilmagan vaqt ortib qolgan taqdirda foydalanish uchun qanday kushimcha materiallarni tayyorlash yoki vaqt etmay qolgan taqdirda qanday materialni keyingi darsga koldirish mumkinligi haqida maslaxat beradilar.

6. Avtoritar qobiliyati – bu wquvchilarga bevosita emotsional - irodaviy ta`sir etib, ularda obrw ortira bilishdan iborat qobiliyatdir. (Garchan wqituvchining wz fanini mukammal bilishi, sezgirli va xushmuomalaligi asosida qozoniladi).

Avtoritar qobiliyat wqituvchining rostgwyli, irodaviy uddaburonligi, wzini tuta bilishi, farosatliligi, talabchanligi kabi irodaviy hislatlari hamda qator shaxsiy hislatlarga, shu bilan birga wquvchilarni ta`lim-tarbiyasida javobgarlikni his etish, uning e`tiqodi, wquvchilarga ma`naviy va ma`rifiy e`tiqodni singdira olganligiga ishonchi kabi hislatlarga ham bog`liqdir.

Wquvchilar (ayniqsa, wg`il bolalar, wspirinlar – buni alohida ta`kidlab wtishi kerak) talab qilishni biladigan, wquvchilarni majbur qilmagan va dwq-pupisa kilmagan, shu bilan birga behuda rasmiyatchilikka ywl qwymagan xolda wz aytganini qildira oladigan wqituvchilarni juda hurmat qiladilar. Shu munosabat bilan wquvchilarning wqituvchilar haqida ayrim fikrlarini misol qilib keltiramiz:

«Uning ajoyib hislati bor – u hech qanday zarda va baqiriq, chaqiriqsiz ishlay oladi»; «Biz uni jiddiyli, vazminligi va talabchanligi uchun juda yaxshi kuramiz. U hamma vaqt shunchaki muloyimgina, sipogina talab qiladi, ammo uning talabi shu qadar ta`sirchanki, unga qwllok solmaslik mumkin emas»; «Bizning matematika wqituvchimiz hamma vaqt yuvosh, osoyishta, wzini tutgan va shu bilan bir qatorda butun sinfga ajoyib ta`sir eta oladi»; «Kimyo wqituvchimizning obrwsiga e`tibor etmay kwringchi, u har qanday sharoitda ham wz aytganiga erishadi»; «Nig`mat aka bizga ustunlik bilan ta`sir etadi. U xadeb talab kilavermaydi, agar talab qiladigan bwlsalar unda bwyin tovlab bwlmaydi», yoki wquvchilarning wz wqituvchilari haqidagi mana bunday fikrlari: «Polvon aka wquv maskaniimizdan ketganiga biz xursand bwldik. U bizni dwq-pwpisa, baqiriq-qichqiriq, buyruqbozlik bilan qwlgga olaman deb wylardi-yu, ammo bizni bardosh berishgagina majbur etardi, xolos».

Bunda Wzzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning wquv maskani ta'limi jarayonida olib borilayotgan ishlarning ahvoli twg`risida juda achinib aytgan fikrlarini keltirish wrinli bwlur edi: «Mabodo biror wquvchi wqituvchiga e`tiroz bildirsa, ertaga u hech kim havas qilmaydigan ahvolga tushib qoladi. Wquv maskanilardagi jarayonda wqituvchi hukmron. U boladan faqat wzi tushuntirayotgan narsani tushunib olishni talab qiladi, printsip ham tayyor: «mening aytganim – aytgan, deganim – degan».

Shu bilan bir qatorda wquvchilar wqituvchining bwshligi, landavurligi, laqmaligi, soddalarcha ishonuvchanligi, sustkashligi, ortiqcha riyogarchiligi, irodasizligi kabi hislatlarni baralla qoralaydilar: «yaxshi odamu, lekin wta bwsh: uni aldab ketish hech gap emas»; «Tushunib bwlmaydi: birda juda qattiqqwl, talabchan, ba`zan hech qanday talab degan narsa ywq»; «Juda bwshang, lanj: uni kwrishing bilan uyqing keladi»...

7. Kommunikativ qobiliyati – bu bolalar bilan muloqotda bwlishga, wquvchilarga yondashish uchun twg`ri ywl topa bilishga, ular bilan pedagogik nuqtai-nazardan maqsadga muvofiq wzaro aloqa bog`lashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir.

8. Pedagogik hayol – bu kishining wquvchilar shaxsini tarbiyaviy tomondan loyihalashtirishda wz ish-harakatlarining natijasini oldindan kwra bilishda namoyon bwladigan qobiliyatdir. Bu qobiliyat wqituvchi ma`lum wquvchidan kelgusida kim chiqishini kwz oldiga keltirishda, tarbiyalanuvchilarda u yoki bu xildagi hislatlarni wsib rivojlanishi oldindan kura bilishida namoyon bwladi. Bu qobiliyat pedagogik optimizm, tarbiyaning kuchiga, wquvchilarga bwlgan ishonch bilan bog`liqdir. Shuning uchun ham wquvchilar ayrim wqituvchilar twg`risida: «Ahmad akamlar, chamasi ichimizdagi eng yaramaslarga ham ishonchlarini ywqotmasdilar, shuning uchun ham biz ularni hurmat qilardik», degan fikrlarni izxor qiladilar.

9. Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – bu qobiliyat bir vaqtning wzida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olishda namoyon bwlib, wqituvchi ishida g`oyat muhim ahamiyatga egadir.

Qobiliyatli, tajribali wqituvchi wzining diqqat-e`tiborini wquv materialini qanday bayon etilishiga, uning mazmuniga, wz fikrlarini atroflicha qilib qanday ochib berishga yoki wquvchi fikriga baralla qaratadi va shu bilan birga bir vaqtning wzida barcha wquvchilarni kuzatib, ularni toliqqan-toliqmaganligiga, e`tiborli yoki e`tiborsizligiga, darsni tushunish-tushunmasligiga ahamiyat berib, wquvchilarning intizomini kuzatadi hamda oqibat natijada wzining shaxsiy xulq-atvoriga (yurish-turishiga, wzini tutishiga, mimika va pantomimikasiga) e`tibor beradi. Tajribasiz wqituvchi, kwpincha wquv materialini bayon etishga berilib ketib, wquvchilarning nima qilayotganliklarini sezmay qoladi va nazoratdan chiqarib qwyadi, agar, bordiyu, wquvchilarni diqqat-e`tibor bilan kuzatishga harakat qilsa, bunday xollarda wz bayonotining izchilligini ywqotib qwyadi.

Yuqorida kwrsatib wtilgan qobiliyatlardan tashqari, wqituvchi inson shaxsining maqsad sari intilishi, uddaburonlik, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi qator ijobiy hislatlariga ega bwlishi lozim.

U wquvchilarni tarbiyalar ekan, wzining xulq-atvori, yurish-turishi, xullas, butun wqituvchilik shaxsi bilan wquvchilarga wrnak bwlishi kerak.

Wqituvchining wzini qwlgga ola bilishi muhim ahamiyatga egadir.

Pedagogik takt psixologiyasi

Pedagogik takt psixologiyasini wrganishda psixolog I.V.Straxov benihoyat katta hissa qwshgan. Uning fikricha bunda muhimi – wquvchilarga ta`sir etishning eng qulay usullarini topa bilish, tarbiyaviy ta`sirni qwllashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e`tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, wquvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olish zarurdir.

Pedagogik taktning yaqqol ifodalaridan biri – har qanday pedagogik ta`sirga nisbatan qwllaniladigan chora-tadbirlarni (rag`batlantirish, jazolash, pand-nasixat) his eta bilishdan iboratdir. Farosatli wqituvchi bolalarga e`tibor berib, ziyraklik bilan qaraydi, ularning individual psixologik xususiyatlari bilan hisoblashadi. «U biz bilan xayron qolarli darajada, ajoyib, yaqin dwstlarcha yaqin munosabatda bwladi»; «Bizning tarix wqituvchimizning kuchli tomoni – har kimga qanday yondoshishini bilar edi»; «Eng yomoni – wqituvchining wquvchilar oldida xushomadguylilik qilishidir. Bizning zoologiya wqituvchimiz Farida opamlar shundaylardan edi: ular nimaiki qilib bwlsa-da, u bolalarni wziga qaratish uchun xushomadguylilik kilardi! Nega ular wzlarini shunchalik kamsitib erga uradi? deb uylar edim. Axir ular wz fanini yaxshi bilardiku»; «Ibrohim aka esa, qarabsanki, hech narsadan hech narsa ywq, kishi diliga ozor berar, tushirib qolar yoki behudaga urishib, koyib berar edi».

Pedagogik taktning ywqligi kwpincha og`ir oqibatlariga olib keladi. Toshkent wquv maskanilaridan birida ona tili va adabiyot wqituvchisi wquvchilarga juda kwptalablarni qwyganu, ammo hech qanday izchillik bilmagan: bir vazifa berib turib, shu zahotiyok boshqa talablarni kuya boshlagan. Arzimagan xatolar, tartib buzishlar ruy bersa, shu zaxotiyok mazmunan va shakl jihatidan uta kwptal va alam qiladigan keskin gaplarni qilib, «2» kuyardi. Masalan, daftarning chetida koldirilgan joyning xatoligi yoki intizom buzganlik kabi va arzimagan narsalar uchun yopishgani-yopishgan edi. Wqituvchining bu hatti-harakatlari uchun wquvchilarda dard, alam twlib toshgandi. Kwptal wtmay wquvchilarning noroziligi va qat`iy e`tirozi ochiqdan-ochiq namoyishkorona bildirilib, wqituvchiga quloq solmaydigan, ataylab intizom buzadigan va wqituvchini keskin tanqid qiladigan bwlib koldilar. Bunday achinarli ahvol faqat ana wsha wqituvchi wquv maskanidan ketgandan keyingina tuzatildi.

Wqituvchining pedagogik takti masalasi munosabati bilan shuni ham aytish joyizki, qachon wquvchilar wqituvchining ijobiy hislatlari twg`risida gapirar ekanlar, ular hamisha wqituvchining adolatliligi kabi hislatlarini birinchi wringa qwyadilar.

«Kwptal xollarda nohaq ish qiladilar – biror masalani yaxshilab tekshirib kwrmasdan ish tutadilar». Wqituvchining bunday hislatiga wquvchilar nechukdir achinishli talabchanlik munosabatida bwladilar. Wqituvchining adolatsizligi

yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu twg`rida har kaysimiz wquv maskani amaliyotidan qandaydir tasavvurga egamiz.

Pedagogning psixologik jihatdan wz malakasini oshirishni tashkil etish

Muhim davlat vazifasini – «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni amalga oshirayotgan zamonaviy wquv maskani wqituvchisining hislatlari, uning ijodiy faoliyati XXI asrda shakllanib, asosan amaliy ishda, pedagogik tajribalarni egallash jarayonida wsib-rivojlana boradi.

Hozirgi jamiyatimizda wqituvchining mustaqil ravishda bilimlarni egallab, wz malakasini oshirib borishi – bir tomondan wqituvchilik faoliyatining borgan sari naqadar muvaffaqiyatli borayotganligini kwrsatsa, ikkinchi tomondan muhim vazifa ekanligidan dalolat beradi – chunki, bu kechiktirib bwlmas jarayon shaxsni intellektual kashshoklikdan kutkarib qoladi.

Psixologik nuqtai nazardan wqituvchi doimiy ravishda wz bilimlarini oshirish bilan shug`ullanishi zarurdir. Chunki wqituvchilik mehnatining asosiy xususiyati ham shudir. Pedagog hamma vaqt odamlar orasida bwlarkan, u birinchidan, odamlarni kwpdan beri qiziqtirib kelayotgan haqiqatni wz qarashlari bwyicha twg`ri tushuntirib berishi lozim. Albatta, wqituvchidagi bu tarika qarashlar kwp yillar davomidagi mehnat va hayot faoliyati jarayonida shakllanadi; ikkinchidan, wqituvchining wz axborotlar olish uchun wquvchilarga nisbatan cheklangan vaqt imkoniyatiga ega: uchinchidan, u wta tor doiradagi tengqurlari bilangina muloqotda bwlish imkoniyatiga ega bwlib, kwpincha wz kasbiga xos qiziqishlar bilangina cheklanib qoladi.

Wqituvchining mustaqil bilim egallashi deganda, uning wz bilimlarini doimiy ravishda kasbiy va umummadaniy axborotlar bilan twldirib, wzining individual ijtimoiy tajribasini keng miqyosda doimo yangilab borishi tushuniladi.

Odatda aksariyat wqituvchilar mustaqil bilim egallash zarurligini tushungan xolda, undan muvaffaqiyatli foydalanadilar.

Buning motivlari odatda pedagogik faoliyat jarayonida wqituvchi oldida yuzaga keladigan muammolarni anglab olish natijasida shakllanadi. Kwp xollarda bunday motivlar wqituvchilarni qanday wqitib va qanday tarbiyalash kerak, degan xohish-istaklar tarikasida, fanning oxirgi yutuqlari, wzining pedagogik mahoratini takomillashtirish ehtiyoji tug`ilishi munosabati bilan shakllana boradi.

Shu bilan birga yaqqol kwzga tashlanib turgan ayrim xollardan kwz yuma olmaymiz. Masalan wqituvchilar ommasining ma`lum qismi mustaqil izlanishda bwlib, wz bilim saviyasini oshirish bilan faol shug`ullanmaydi, malakasini oshirishga intilmaydi, ba`zilar muayyan bilimlar sohasida taraqqiyotdan butunlay ortda kolmokdalar. Bunday wqituvchilar wsib kelayotgan yosh avlodning ta`lim va tarbiya taraqqiyotiga jiddiy zarar keltiradilar.

Bu muammoni hal etishda asosiy vazifa malaka oshirish tizimi zimmasiga tushadi. Respublikamizda xalq ta`limi xodimlarining malakasini oshirish institutlarining tarmoqlari joriy etilgan. Bular viloyatlardagi xalq ta`limi xodimlarining malakasini oshirish institutlari, Toshkent xalq ta`limi xodimlarining malakasini oshirish instiuti va Avloniy nomidagi xalq ta`limi xodimlarining malakasini oshirish Markaziy institutidir.

Xalq ta'limidagi bu tizimning asosiy vazifasi doimiy ravishda wqituvchi kadrlarning malakasini oshirish, wqituvchi kadrlarni wzlarining kasbiga xos bilim saviyasini, kwnikma, malakalarini, ma'naviyat va ma'rifatini, shu bilan bir qatorda iqtisodiy, ekologik va xuquqiy ma'lumotni oshirishga da'vat etuvchi ijtimoiy psixologik sohalarni rivojlantirib borishdan iboratdir.

Wqituvchining mustaqil bilim egallashi va malakasini oshirish pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishda zaruriy shartlardandir.

Sharq mutafakkirlari wqituvchi wzi wqib tursagina – wqituvchi bwla oladi, agar u wqishni twxtatib qwyar ekan, unda wqituvchilik ham wladi, deb juda xaqqoniy aytganlar.

Bu haqiqatni yoshi qancha bwlashidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar barcha wqituvchilar yaxshilab bilib olishlari lozim.

Mavzu yuzasidan qisqacha xulosa

Xulosa qilib, shuni aytish joyizki, wqituvchining barcha ijobiy, umuminsoniy ahloq me'yorlariga mos keluvchi hislatlari katta ahamiyatga ega. Agar biz yuqorida qayd etilgan hislatlarni olib qaraydigan bwlsak, bwllarning barchasi ham uta muhim omillardir. Xatto, wqituvchining tashqi kiyofasi ham uning obrwsini shakllanishiga ta'sir etadi. Wqituvchining ozodaligi, ixchamligi, uning pokizaligi, sarishta-saramjonligi, sipogarchiligi, uning qiliqlari, wzining chiroylik tutishi, qaddi-qomati va yurish-turishlari wquvchilarda juda yaxshi taassurot qoldiradi. Jumladan, wquvchilarning «Farida opani nechuk yaxshi kurmayсан, ular har doim shu qadar xushchaqchaq, ozoda, sarishta-saranjomlar-ku!?» yoki «Noila opa wquv maskanida emas, balki teatrd ishlab, tomosha kwrsatishi kerak – chunki ularning qiyofasi, yurish-turishi yasama, soxta» degan fikrlarni ham eshitish mumkin. Shuning uchun wqituvchi jamiyatdagi kishilar bilan doimo muloqotda bwlar ekan, barkamol insonlarni etishtirib berishdek muhim vazifa yuklatilgan ekan, u wz kasbiga xos kwnikma va malakalarni, tashkilotchilik, gnostik malakalarni, ijodiy hislatlarni, uddaburonlik sifatlarni yanada shakllantirish borasida doimo wz bilimlarini rivojlantirib borishi muhimdir.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar:

Pedagogik qobiliyatlar, wqituvchiga qwyiladigan talablar, tashkilotchilik, gnostik, kommunikativ malakalar, kasbiy va ijodiy hislatlar.

Amaliy mashg'ulotlarda takrorlash va muhokama uchun savollar:

1. Jamiyatda wqituvchining tutgan wrni va vazifalarini yoritib bering.
2. Zamonaviy wqituvchiga qwyiladigan talablarni eslating.
3. Wqituvchi va wquvchilar orasidagi wzaro munosabatlarini asoslab bering.
4. Wqituvchining pedagogik qobiliyatlari haqida tushuncha bering.
5. Wqituvchining wz malakasini oshirib borishning psixologik muammolariga izox bering.
6. Pedagogik professiogramma nima?
7. Wqituvchining ijodiy hislatlarini sanab uting.
8. Pedagogik taktning ijobiy va salbiy tomonlarini ayting.